

Ryszard Orłowski

"Nizinna hodowla owiec w II połowie XVIII i w I połowie XIX wieku na przykładzie dóbr Ordynacji Zamojskiej", Julian Bartyś, Wrocław - Warszawa - Kraków 1963 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 6, 248-250

1963

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Omawiana monografia nie stanowi jednak — z całą pewnością — ostatniego słowa w badaniach nad gospodarką magnacką tych terytoriów i powinna być raczej punktem wyjścia do dalszych, szczegółowych wyjaśnień tego zagadnienia. Badania te mogłyby ostatecznie zdecydować o trafności wniosków autorki. Markina zapowiedziała opracowanie niejako drugiej części swej monografii: gospodarstwa chłopskiego na Ukrainie w tym samym okresie, które to wydawnictwo też z pewnością zaciekawi historyka polskiego.

Jan Szpak

Julian Bartys Nizinna hodowla owiec w II połowie XVIII i w I połowie XIX wieku na przykładzie dóbr Ordynacji Zamojskiej.

Wrocław — Warszawa — Kraków 1963.

Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 202.

Po interesujących i cennych szkicach J. Bartysia z zakresu hodowli owiec¹ i sukiennictwa² w Ordynacji Zamojskiej, otrzymaliśmy ostatnio monograficzne opracowanie tych problemów, pióra tegoż autora. Rozprawę wzbogacił on nowymi materiałami archiwalnymi i bibliograficznymi, ponadto rozszerzył chronologiczny i terytorialny zasięg badanego tematu. Wyniki badań J. Bartysia wnoszą sporo do nie wystarczająco jeszcze opracowanej historii hodowli owiec w Polsce, a dla regionu lubelskiego mają tym większe znaczenie, że dotychczasowa literatura przedmiotu nie uwzględniała terenów byłej Ordynacji Zamojskiej. Dobra te, jak wiadomo, zajmowały znaczny obszar dawnego i obecnego województwa lubelskiego.

Walory dociekań autora podnosi fakt, że podjął on próbę przedstawienia roli hodowli owiec i związanego z nią przemysłu sukienniczego na tle przemian społeczno-gospodarczych w jednym z większych dóbr magnackich w Polsce. Ważne to, ponieważ chów owiec w dawnej Polsce wiązał się ściśle ze sprawą odzieży dla ludności, jak również z działalnością rzemiosła sukienniczego. Poziom zaś ówczesnego owczarstwa rzutował poważnie zarówno na politykę ekonomiczną szlachty, stosunki rolniczo-hodowlane wsi, jak też na rozwój gospodarczy miast, w których działały manufaktury sukiennicze. Tego właściwego założenia metodologicznego autor nie realizował konsekwentnie w ciągu całej pracy, pewnym usprawiedliwieniem jednak była fragmentaryczność niektórych przekazów źródłowych, ich małość i jednostronność.

Recenzowana praca składa się ze wstępu, ośmiu rozdziałów i zakończenia. Wykład jej jest poprawny i komunikatywny. Miejscami tylko rażą dysproporcje między właściwym tekstem a zbyt rozległymi informacjami w przypisach.

¹ *Hodowla owiec rasowych w dobrach Ordynacji Zamojskiej w pierwszej połowie XIX w. Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*. T. II, Wrocław 1959, s. 453—502.

² *Sukiennictwo w Ordynacji Zamojskiej w 1 połowie XIX w.* „Przegląd Historyczny”. R. 1958, z. 3, s. 486—509.

Wstęp zawiera zwięzłe omówienie podstawowej literatury przedmiotu i przegląd wykorzystanych archiwaliów, bez próby wszakże krytycznej i bardziej wyczerpującej oceny podstawy materiałowej monografii. Brak spisu źródeł archiwalnych nie pozwala uznać, w jakim zakresie wyzyskał autor istniejące możliwości. Z bogatego jednak aparatu naukowego wynika, że oparł swe wywody na wcale dużej ilości materiałów z różnych archiwów krajowych, głównie z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie. W mniejszym stopniu sięgnął do zasobów Archiwum Głównego Akt Dawnych, zwłaszcza z zespołu Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, co zubożyło obliczenia statystyczne rozprawy. Pomiął ciekawy materiał dotyczący działalności kolonistów niemieckich z zespołu Akt Ordynacji Zamojskiej, choć udział ich zarówno w organizacji hodowli owiec, jak i sukiennictwie ordynackim miał pewne znaczenie³. Rejestr wykorzystanej bibliografii jest bardzo bogaty, na podkreślenie zasługuje znajomość fachowej literatury owczarskiej.

Rozdział pierwszy kreśli dzieje Ordynacji Zamojskiej na tle przemian społeczno-gospodarczych drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX stulecia. Pobieżne ujęcie zagadnienia, pominięcie nowszej literatury i skąpa podstawa źródłowa, stały się powodem niedomówień i błędów rzeczowych. Oto ważniejsze sprostowania. Marcin Zamojski przejął władzę ordynata już w 1674 r., a nie jak podano w 1676 r.⁴ Od 1735 r. rządy w Ordynacji sprawował Michał Zdzisław, po nim Tomasz Antoni, wojewoda lubelski (zmarł 3 X 1751). Dopiero po Tomaszu Antonim ordynatem został Klemens. W związku z jego małoletnością opiekę nad nim sprawowała zrazu matka, a później stryj Jan Jakub. Rządy osobiste rozpoczął Klemens dopiero 24 maja 1760 r.⁵ Tworczyów nigdy nie był miastem, chodziło chyba o Krzeszów (s. 14). Tak samo nie było w Ordynacji Michałowa, lecz Michałów. Zamość przeszedł na własność Królestwa Polskiego w 1823 r., a nie w 1816 r. Dobra zaś: Gruszka Zaporska, Podlesie, Zaporze, Gaj i Branewka zakupił ordynat za pieniądze otrzymane od Komisji Wyznań i Oświecenia w 1819 r., za oddanie gmachów szkolnych w Zamościu na rzecz wojska⁶.

Warunki fizjograficzne w Ordynacji, dość istotne dla hodowli, potraktował autor zbyt marginesowo, nie posłużył się nowszą literaturą na ten temat⁷. Zbyt pesymistycznie i surowo ocenił działalność manufaktury wyrobów fajansowych w Tomaszowie. Towary produkowane w tym zakładzie znane były z doskonałej jakości, poza tym produkcja przynosiła znaczne zyski. Trudności związane ze sprowadzaniem surowca, głównie z przyczyn politycznych, spowodowały upadek tej dobrze prosperującej manufaktury. Skończyła swą pracę ok. r. 1834⁸, a nie jak powtór-

³ Już eks-kanclerz Andrzej Zamojski sprowadzał do Ordynacji postrzygaczy niemieckich. W XIX w hodowla owiec zajmowała wśród kolonistów niemieckich w Ordynacji ważne miejsce. Por. H. Lepucki *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772—1790*. Lwów 1938, s. 127; A. Karasek-Langer *Josefinische Privatsiedlungen im alten Zamoscer Kreise*. „Deutsche Monatshefte in Polen”, 1936 Jahr 2/12, z. 7, s. 261—284.

⁴ Jaworski *Rodowód rodziny Zamojskich*. Biblioteka Narodowa, rkps. 1586, k. 9v.; Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps. 2392.

⁵ Bibl. PAN — Kraków, rkps. 2345/I, s. 8—9.

⁶ *Statuta Ordynacji Zamojskiej od r. 1589—1848*. Warszawa 1902, s. 61—62;

⁷ T. Mieczynski *Zarys fizyczno-geograficzny województwa lubelskiego* W: *Monografia statystyczno-geograficzna województwa lubelskiego*. Red. I. Czuma, Lublin 1932; S. Miklaszewski *Gleby w powiecie janowskim, gub. lubelskiej. Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych*, bm. 1908, z. 8, s. 247 i in.

J. Kaczkowski *Donacje w Królestwie Polskim*. Warszawa 1917, s. 147.

⁸ Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie, rkps 143.

rzono za J. Peterem w r. 1827. Słabo wypadła w pracy charakterystyka przemysłu spożywczego w Ordynacji, choć posiadamy na ten temat wyczerpujący artykuł Z. Tabaki⁹.

Rozdziały od drugiego do ósmego, główny przedmiot zainteresowań autora, przynoszą oryginalne osiągnięcia badawcze. Bogate źródła i imponująca znajomość literatury owczarskiej, pozwoliły na dość szczegółowe i barwne przedstawienie początków, organizacji i rozwoju chowu owiec w Ordynacji Zamojskiej. Dyskusyjne są chyba ustalenia liczbowe, dotyczące ilości owiec w drugiej połowie XVIII w. Staranniejsza kwerenda materiałów zawartych w inwentarzach poszczególnych kluczy dóbr, dałaby więcej materiału statystycznego.

Z interesujących wywodów autora dowiadujemy się, że Lubelskie było terenem, gdzie już w końcu XVIII w. hodowano cienkorunne owce hiszpańskie. W Ordynacji Zamojskiej, po próbach rozwinięcia folwarcznej hodowli owiec już w ostatnich dziesiętnościach lat XVII stulecia, racjonalny chów tych zwierząt rozpoczęto około 1830 r. Odtąd poświęcano temu zagadnieniu wiele uwagi i troski. Hodowla spoczywała w rękach weterynarzy i specjalistów, ich zabiegom zawdzięczała tamtejsza hodowla owiec nader wysoki poziom. Wydajność wełny z jednej owcy w r. 1842 wynosiła tam od 0,81—1,21 kg. W innych terenach Polski taką wydajność osiągnięto dopiero w 1877 r. Dobra jakość wełny ordynackiej powodowała, że towar ten poszukiwany był na rynku krajowym. Jakie rozmiary miał zbyt wełny (głównie na rynku warszawskim) autor nie podał z braku danych źródłowych. Zaznaczył jednak, że dochody z hodowli owiec były znaczne.

Rozważania związane z hodowlą zamknął J. Bartyś wnikliwym i interesującym rozdziałem na temat sukiennictwa. Rozwinęło się ono najlepiej w Janowie, gdzie w latach 1816—1831 pracowało od 100—150 większych i mniejszych warsztatów sukienniczych. Produkcja tych zakładów w r. 1821 stanowiła 2,7% ogólnej produkcji sukienniczej Królestwa. Sukna janowskie eksportowano nawet na rynki zagraniczne. Były też próby zmechanizowania produkcji sukna.

Zakończenie pracy zawiera raczej ogólniejsze rozważania na temat hodowli owiec, nie stanowi natomiast oczekiwanego podsumowania badań. Podsumowanie takie byłoby tym ważniejsze, że autor nie dawał go także przy poszczególnych rozdziałach rozprawy. Monografii przydałby się indeks rzeczowy.

Praca J. Bartyśa mimo pewnych, drobnych zresztą, niedociągnięć stanowi wartościowe studium w zakresie historii hodowli owiec w Polsce. Jest ważnym przyczynkiem do poznania dziejów gospodarczych Lubelszczyzny.

Ryszard Orłowski

⁹ Z. Tabaka *Przemysł spożywczy w Ordynacji Zamojskiej w pierwszej połowie XIX w.* Zeszyty Naukowe UJ. Historia. Kraków 1962.

Ryszard Orłowski Położenie i walka klasowa chłopów w Ordynacji Zamojskiej w drugiej połowie XVIII wieku.

Lublin 1963. Wydawnictwo Lubelskie, ss. 237 + tablice w tekście i 1 mapa.

Nakładem Wydawnictwa Lubelskiego, finansowana przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Zamościu, ukazała się ostatnio obszerna, na szerokiej bazie źródłowej oparta monografia Ryszarda Orłowskiego, poświęcona sytuacji